

"КРИТИЧНА ТЕОРІЯ" НАУКИ ФРАНКФУРТСЬКОЇ ШКОЛИ (до 80-ліття Франкфуртського інституту соціальних досліджень)

Предметом статті є критичне осмислення сучасної науки лідерами Франкфуртської школи М. Хоркхаймером, Т. Адорно і Г. Маркузе, їх програма перетворення „традиційної теорії” у „критичну теорію”. Визначається місце „критичної теорії” франкфуртців в історії західноєвропейської критичності. Ключові поняття: наука, традиційна теорія, критична теорія, тотальна раціональність, одномірна людина.

Франкфуртський інститут соціальних досліджень був заснований у 1923 році за ініціативою тодішніх теоретиків Соціал-демократичної партії Німеччини. Він був очолений спочатку К. Грюнбергом, потім К.А. Герлахом. Обидва орієнтували своїх співробітників на дослідження історії соціалістичних вчень та робітничого руху. Макс Хоркхаймер, який став директором інституту в 1931 році, рішуче змінив загальний напрям його роботи й тематику публікацій. Інститут перейшов до сучасної соціально-філософської проблематики, розпочав комплексні дослідження суспільства. Провідниками в дослідженнях виступали філософи на чолі зі своїм директором, але брали участь також економісти, історики, соціологи, психологи тощо. Така комплексність підкреслено протиставлялася однобічній спеціалізації у вивченні суспільства, характерній для традиційних суспільних наук. Головними теоретиками інституту стали, крім Хоркхаймера, Теодор Адорно, Герберт Маркузе, Фредерік Поллок, Еріх Фромм. Після другої світової війни до них приєдналися Альфред Шмітт, Оскар Негт, Юрген Габермас. У 1933 році інститут, з огляду на захоплення влади в Німеччині нацистами, перебазувався до свого філіалу в Женеві, згодом до Парижа, а в 1938-1939 роках – до США. Вплив інституту на інтелектуальне життя Америки виявився величезним. Після повернення у 1949 році дирекції та значної частини співробітників до Франкфурта інститут відновився як німецький дослідницький центр, але в світі він надалі сприймався на рівні наукової школи міжнародного масштабу – Франкфуртської школи. Протягом першої половини 70-х років більшість діячів цього інституту вийшла за межі ідейно-теоретичних позицій, окреслених франкфуртцями в 30-40-х роках. Тож Франкфуртська школа як науковий напрям з консолідованою програмою й методологією припинила існування. Однак після цього вона ще тривалий час не втрачала своїх adeptів і послідовників.

Нині загальновизнано, що Франкфуртська школа стала однією з найважливіших течій соціальної філософії ХХ століття. Водночас наголошується, що для соціально-філософських досліджень франкфуртців характерні неомарксистські теми і мотиви. Загалом "неомарксизм" – досить умовний термін, що об'єднує інколи істотно відмінні між собою теоретичні позиції, які започатковувалися в західноєвропейській соціально-філософській думці в 20-ті роки ХХ століття. Спільною для них однак є творча спадщина К.Маркса і Ф.Енгельса як основа для досліджень. Дослідження ж призводять до висновків, спрямованих і проти "реального капіталізму" на Заході, і проти "реального соціалізму" на Сході. В неомарксизмі виділяють два напрями, що отримали (умовні знов-таки) назви: "сциєнтистського" (від англ. science – наука) і "гуманістичного" (від лат. humanus – людський). Перший оцінює загальнопоширений марксизм як недостатньо науковий, другий – як недостатньо гуманний. Франкфуртська школа розробляла другий напрям.

Та найвизначальнішою для Франкфуртської школи є "критична теорія". Поняття "критична теорія" запропонував Хоркхаймер у 1937 році в статті "Традиційна і критична теорія". Провідною темою статті було осмислення науки XVII-XX століть. Того ж року Маркузе у статті "Філософія і критична теорія" подав критичну теорію як оновлену філософію історії. У подальшому для франкфуртців пріоритетною виявилася соціально-філософська проблематика, і таким чином під критичною теорією розумілась насамперед критична теорія суспільства. Остання набула статусу, так би мовити, візитної картки Франкфуртської школи. Саме на ній зосередилися і вдячні послідовники, і недоброзичливі "судді" школи [1].

Хочу підкреслити що серед учених значно меншу увагу привернула започаткована М. Хоркхаймером критична теорія науки [2; 3]. Власне дослідження цієї теорії і складає мету даної статті.

У статті "Традиційна і критична теорія" М. Хоркхаймер осмислює науку Нового часу (класичну науку) з негативно-критичних позицій. Вельми песимістично оцінюється ним класична раціональність взагалі. При цьому увага акцентується на питанні про об'єктивність наукового знання. "Теорією в традиційному розумінні" Хоркхаймер називає ту форму, яку теорія (наука) набула в природознавстві, а згодом і в суспільствознавстві Нового часу і яка збереглася в ХХ столітті. У традиційному науковому виробництві, пише Хоркхаймер, завжди на одній стороні стоїть дедуктивно сформульоване знання, а на іншій – фактичні обставини, які мають бути підведені під нього; і таке встановлення відношення між фактами і понятійною структурою знання означає теоретичне пояснення. На такому протиставленні суб'єкта пізнання (всього нашого знання) і його об'єкта (всього розмаїття зовнішнього фактичного матеріалу) сформувалася сучасна пануюча "ідеологія науки". Ця ідеологія виходить з упередженості, згідно з якою об'єкт знання є чимось відмінним від цього знання, чимось таким, що має свої власні закономірності, тоді як знання, зі своєї сторони, нібито також має власні закони. Вона, за Хоркхаймером, – "хибна самосвідомість буржуазних вчених за умов буржуазної ери" [2:193-194].

Насправді все те, що перед нами завжди постає як нібито незалежне від нас, є продуктом нашої сукупної суспільної діяльності. Останню Хоркхаймер називає "тотальною практикою", "праксисом". І оскільки на всьому, що постає перед нами, лежить напечаток нашої ж практики, то його не слід вважати чимось нам абсолютно протилежним, чимось суто об'єктивним. Весь світ – такий, який він для нас є – продукт нашої практики, продукт суб'єктивності. Отже, все те, що науковцю бачиться "зовнішнім предметом", насправді для нього, як учасника тотальної практики, не є зовнішнім. Адже практика творить і "фактичність", що пізнається, і суб'єктивні

форми її пізнання. "Факти", з якими доводиться мати справу тому чи іншому вченому ще до їх надходження в його наукову обробку, "визначені розумом". І визначені не тільки безпосередньо, поняттями та уявленнями, а й опосередковано, через техніку та експерименти. У підсумку весь опредмечений світ, що підлягає пізнанню, вже раніше визначений тими самими думками, за допомогою яких він потім заново розуміється. Почасти звідси витікає всезагальна значимість, узгодженість і навіть обов'язковість наукових позицій і поглядів.

Свої міркування Хоркхаймер ілюструє прикладами з історії природознавства і філософії. Так, утвердження в XVII-XVIII століттях геліоцентричної астрономічної системи М. Коперніка, вказує він, було викликане не стільки її більшими, в порівнянні з геоцентричною, пояснювальними властивостями чи більшою простотою, скільки суспільною практикою тієї епохи; адже коперніканство стало частиною історичного процесу, в якому утверджувалося механістичне мислення. Дуалістичність і антиномічність знаменитої книги "Критика чистого розуму" впливляла не з непослідовних чи суперечливих поглядів І. Канта, автора цього твору, а відповідала суперечливій формі людської активності Нового часу; у цей період буржуазне виробництво, за всієї обачливості й цілеспрямованості конкуруючих індивідів, не підпорядковане загальному плану, не спрямоване на спільну мету. Врешті-решт слід пам'ятати, наголошує Хоркхаймер, що вчений зі своєю наукою "впрямлений" у суспільство, його творчість є аспектом самопідтримання й прогресуючого відтворення існуючого "незалежно від того, які саме вірші він сам собі складає про все це" [2:199-201].

Отже для Хоркхаймера традиційною є будь-яка теорія, що керується загальними принципами та припущеннями і яка науково-пізнавальний процес зводить до співставлення принципів та припущень з фактами. Але у своїй орієнтації на факти традиційна теорія залишає поза увагою соціально-практичну зумовленість і фактів, і її самої. Через це розробники та "споживачі" всіх традиційних теорій, по-перше, не розкривають їх глибини змісту (не розкривають того, що теорії – продукт пануючих суспільних відносин), по-друге, не усвідомлюють себе співучасниками й примножувачами пануючих інтелектуальних тенденцій, по-третє, лише інтерпретують і впорядковують "фактичність", а їх прагнення "визначати потік подій" (виводити за межі усталеного) залишається "утопією". Таким чином, будь-яка традиційна теорія уособлює собою лише перший, нижчий рівень розуміння, на якому завжди накладений напечаток позанаукової – соціальної – зумовленості. Вирішальна перевага "критичної теорії" над традиційною в тому, що вона "знає" про власну соціально-практичну зумовленість. І вона розробляє всі свої методологічні принципи, відштовхуючись від такого знання. Принципи зводяться Хоркхаймером до наступних вимог: (1) розкривати обмеженість будь-якої науково-пізнавальної діяльності як такої, що є лише складовою цілісної історичної практики, тобто такої, що всередині практики розвивається й нею "знімається"; (2) виходити з того, що теоретичні побудови стають і залишаються доцільними та прийнятними не стільки з внутрішньонаукових міркувань, скільки через суспільні реалії; (3) розглядати суб'єкта пізнання не відокремленим індивідом, а "суспільною людиною", для якої все осмислюване нею не є "зовнішнім", "об'єктивним", а є продуктами її ж діяльності; (4) вважати предметом науки всю систему взаємодій суспільства і природи, охоплювану поняттям "практика".

Як бачимо, Хоркхаймер висуває завдання *перетворити традиційну теорію на критичну*. Запропонований напрям видається перспективним. Та він ще має бути реалізованим. Для цього треба показати критичну теорію "в роботі".

Методологічна працездатність критичної теорії з'ясовується Хоркхаймером і Адорно в ґрунтовному дослідженні "Діалектика просвітництва" (1948). Тут критика науки розгортається до масштабів критики суспільства, яке наука детермінує, оскільки бере активну участь у його відтворенні. При цьому автори акцентують увагу на ще одній істотній особливості традиційної теорії: вона використовується пануючими соціальними силами, отже служить знаряддям панування.

В "Діалектиці просвітництва" [4] франкфуртці вдаються до спроби заново осмислити історію цивілізації (насамперед західної), щоб, з огляду на сучасні їм жахливі події першої половини XX століття (дві світові війни, тоталітарні режими й т.п.), зрозуміти, чому людство постійно занурюється у все нові й нові витвори варварства. Автори показують глибинну основу, на їхню думку, гримас соціального панування і підкорення – *тотальну раціональність*. Раціональність має власну логіку і власну історію, тут економічні чинники відіграють лише допоміжну роль. Починаючи з гомерівської "Одисеї" й закінчуючи новітніми етапами культурної індустрії, раціональність під ім'ям Просвітництва невпинно набирає сили. І вона, стверджують Хоркхаймер і Адорно, активно використовує науку. Вже сама дедуктивна форма науки виражає ієрархію та примус. Весь логічний апарат науки, вся пріоритетність родових понять перед одиничними вкорінюються у відповідні ієрархічні соціальні стосунки, у поділ праці. Вже елементарний логічний акт – підведення індивідуального явища під загальне поняття – акт придушення й експлуатації. Водночас франкфуртці розкривають трагічну парадоксальність раціоналізації. Проблема в тому, що, намагаючись вирватися з-під влади природи, чаклунства, магії, міфів, людина за допомогою знання поступово підпорядковує собі природу. Але якою ціною! Панування людини над зовнішньою природою призводить її до насильства над своєю внутрішньою – до витіснення з себе всього природно-життєвого, до придушення в собі імпульсивного, вольового, творчого. В результаті тріумф логічно формалізованої раціональності обернувся підпорядкуванням людського розуму всезагально окресленому. А репресовані раціональністю імпульси та потяги, покалічені репресіями, час від часу вириваються з-під контролю, демонструючи своєю промислово-технологічною неприборканістю приховану істину просвітництва – принцип панування. Так розум потрапив під владу технологічних та наукових стандартів. Наукове мислення, пишуть Хоркхаймер і Адорно, не меншою мірою, ніж конкретно-історичні форми та інститути суспільства, містило в собі зародок того регресу, що сьогодні спостерігається всюди. Науково озброєне просвітництво від самого початку обрало хибний напрям і тому реалізувалося в "невдалій" цивілізації. "Світ як гігантське аналітичне судження – ось єдине, що залишилося від усіх мрій науки".

Отже, запанувавши над природою, людський розум сам став жертвою власних зазіхань; в цьому й полягає його "діалектика". Щоб набути адекватної власної природи, стверджується в "Діалектиці просвітництва", розум

має визволитися з-під принципу сліпого панування. У зв'язку з цим осмислення науки франкфуртцями переорієнтоване з проблем істинності на *визвольні* завдання.

Методологічні можливості критичної теорії використовує також Маркузе в книзі "Одномірна людина" (1964) [5]. Тут аналіз суспільства спрямовується в політико-ідеологічну площину. Маркузе бере на себе функцію "тотального критика" сучасного суспільства, яке він називає "високорозвиненим індустріальним суспільством". Найважливішою особливістю такого суспільства є, на його думку, "технологічна раціональна одномірність". За сучасної епохи – епохи науково-технічної революції – ретельно розроблений інструментарій одномірності тотально маніпулює людьми. Маніпулює шляхом творення і задоволення стандартизованих, штучних, "відчужених" потреб. Маніпулює за допомогою засобів масової комунікації, які автор називає "фабриками громадської думки". Новітні досягнення науки і техніки дозволяють суспільству долати або нейтралізувати, стримувати або "сублімувати" всі свої істотні протиріччя й завдяки цьому самовідтворюватися. За таких умов наука, найефективніше опрідечена в техніці, стала, вважає Маркузе, новою формою ідеології. Поняття техніки також стало ідеологічним поняттям. Не використання техніки, а сама техніка є ідеологічним пануванням; пануванням методичним і науково обчисленим. Наукове підкорення природи технікою використовується для наукового підкорення людини. Адже, виконуючи функції ідеології, наука не залишається нейтральною по відношенню до інших сторін суспільного життя – економіки, політики, культури. Озброївшись технікою, вона стала ефективною формою соціального контролю, невід'ємною складовою системи "репресивного управління". Науково-технічний прогрес нав'язує індивіду лише один тип мислення і поведінки, котрий Маркузе і називає "одномірним". Мається на увазі, що світоглядний горизонт людей замикається рамками існуючого суспільства; вони втрачають здатність радикальної опозиції до цього суспільства, не бачать альтернативи. У них зникає другий – *критичний* – вимір, котрий раніше виводив їх за межі заданого. Вони стають людьми *одного виміру* – того виміру, який задається їм "суспільством масового споживання". Тут усі ресурси, в тому числі наукові, спрямовані на відтворення людей одномірної свідомості, людей, котрі внутрішньо не вільні, котрі мислять шаблонами, нав'язуваними ззовні.

Вихід з усього цього Маркузе шукає там, де, на його думку, був і вхід, тобто в інтелектуальній ситуації, аналогічній тій, у якій виник "життєвий проект" одномірної дійсності. Формуючись, кожне суспільство вибирає між історично альтернативними життєвими проектами. Обраний проект, розгортаючись, докорінно переробляє все матеріальне й духовне буття. Тому, щоб вийти за межі капіталістичного "життєбудування", необхідно спочатку ідейно підірвати спосіб буття, що утвердився. А для цього треба розробити за методологією критичної теорії *новий життєвий проект*. Такий проект не матиме точок дотику з існуючою соціальною реальністю й через це одномірному мисленню видаватиметься абсурдом. Це не означає, що новий проект буде абсурдним, ірраціональним за своєю суттю. Він не менш раціональний, ніж проект одномірної цивілізації. Мова йде про якісно новий тип раціональності, про раціональність, яку не може досягнути існуюча дотепер наука й сформоване нею одномірне мислення. Критична теорія закликає новітню науку до висунення "життєвого проекту", котрий продемонстрував би більш високу раціональність.

Певною мірою підсумкове тлумачення критичної теорії науки подається в статті Адорно "До логіки соціальних наук" (1970). Тут Адорно полемізує з Карлом Поппером про предмет і метод соціології та соціальних наук загалом. Справа в тому, що у своїй статті "Логіка соціальних наук" [6] Поппер у постпозитивістсько-аналітичному дусі наполягає на вирішальному значенні об'єктивних спостережень та фактів, на яких ґрунтується, на його думку, об'єктивність "чистої науки", на необхідності строго об'єктивної наукової критики. При цьому об'єктивність зводиться ним до логічності. Об'єктивність, вважає Поппер, вимагає розглядати соціально-практичні проблеми як суто теоретичні, не брати до уваги такі "дрібниці", як соціальний стан чи ідеологічні орієнтації дослідника, відмежовувати "чисто наукові цінності" від позанаукових. Лише за таких умов у соціальних науках можливий "чисто об'єктивний метод". Ним виступає логіка.

Адорно зауважує, що, по-перше, без цілісного уявлення про суспільну реальність одиничні спостереження не мають наукової ваги. Навіть ті соціально-економічні анклавні, що зберігаються з інших часів, мають розглядатися не самі по собі, а в контексті тієї пануючої тотальності, від якої вони відхиляються. По-друге, факти в суспільстві вже тому не є граничними засадами пізнання, що вони самі опосередковані. Теоретичні концепції виростають якраз із критики соціально зумовлених фактів. По-третє, варто відірвати іманентні (суто теоретичні) проблеми від реальних (соціально-практичних), зробити останні лише відбитками в логічних формах, і відбувається фетишизація науки. Жодне вчення в дусі "логічного абсолютизму" не в змозі декретувати суспільним проблемам слухняність логічним принципам. Та й взагалі, якість соціально-наукових досягнень повністю відповідає тому значенню чи інтересу, які суспільством надаються досліджуванім проблемам. Нормами ж об'єктивності, "наукової чесності", іронічно зазначає Адорно, у науці часто "терористично зловживають". Відданістю предмету дослідження називають відсутність якого-небудь особистого внеску; відмову від фантазії або нестачу продуктивності підносять до рівня наукового етосу. "Чесним" у науці нерідко вважається той, хто думає, як усі, хто позбавлений бажання "блиснути" чимось особливим, а тому готовий "мукати разом з усіма" [7:78-79].

Питання про наукову об'єктивність пов'язується Поппером з питанням про свободу вченого від "позанаукових" цінностей та його вірність "цінностям істини". "Об'єктивність і свобода від цінностей самі є цінностями", - наголошує Поппер; тільки вони забезпечують "чистоту чистої науки". Адорно ж вважає, що розмежування ціннісної й вільної від цінностей поведінки хибне; воно має місце лише постільки, поскільки "від духу оречевленої свідомості не можна позбавитися за одним лише бажанням". У суспільстві все те, що санкціонується як цінність, не суперечить речам ніби щось зовнішнє, воно їм іманентно властиве. Соціальне знання, що уявляє себе вільним від цінностей, упускає зміст речей, точнісінько так само, як і знання, що доволіно закликає до цінностей. Обстоювання Поппером об'єктивності наукової критики Адорно схвалює, та при цьому зауважує, що критику не слід прирівнювати до спроб формально-логічних спростувань. Критика й вирішення наукової проб-

леми взагалі невіддільні одне від одного, пише він. Рішення можуть бути первинними й "дозрівати" до критики; але частіше відбувається навпаки – чітка критика імпліцитно містить у собі рішення, що майже ніколи не приходить зовні. Крім того, критичність соціальних наук має бути також критикою власних предметів, бо якими б інструментальними не видавалися їхні методи, залишається актуальною адекватність методів об'єкту. Нестача адекватності веде до непродуктивності методів. Нарешті, критичний шлях не тільки формальний, а й матеріальний. Мається на увазі, що соціальні науки є *критичними* тоді, коли вони одночасно виступають, згідно з ідеєю свого предмета, *критикою суспільства*. Загалом нинішня відмова соціальних наук від критичної теорії суспільства, робить висновок Адорно, розчаровує. За таких обставин "соціолог вже не наслідують осмислювати ціле, адже тоді він повинен впадати у відчай через неможливість його змінити. І якщо соціологія готова присягнути службі існуючого, обмежившись пізнанням facts і figures, тоді подібна несвобода охопить і розгляд найдрібніших деталей. А це значить, що соціологія буде приречена на іррелевантність, і будь-який тріумф теорії обернеться ілюзією" [7: 81, 83, 85].

Спробуємо визначити місце Франкфуртської школи в історії західноєвропейської критичності.

У XVI - XVII століттях у Західній Європі бурхливий розвиток продуктивних сил і активне формування буржуазних відносин призвели до утвердження раціоналізму. Наукове пізнання, ефективне використання здобутого знання стали вважатися вирішальною запорукою приватного успіху й особистого процвітання. Європейці прониклися переконаннями, що людина завжди може стільки, скільки знає. Просвітелі XVIII століття були рішуче налаштовані на раціональне прогресивне переоблаштування суспільства. Філософія не залишалася осторонь зазначених процесів. Та, яка була започаткована Ф. Беконом, Р. Декартом, Т. Гоббсом, Б. Спінозою і дістала назву класичної, вкорінювалася в європейський світогляд на суто раціоналістичних засадах і з раціоналізмом себе ототожнювала. У центрі цієї філософії незмінно знаходилося поняття розуму. Якими б відмінними між собою не були концепції раціоналістичної філософії, всі вони виходили з поняття розуму й поверталися до нього. Вони возвеличували розум і самоспоріднювалися з ним. Та приблизно з середини XIX століття такий раціоналістичний оптимізм спадає. Адже напруженість економічної, політичної, ідеологічної боротьби буржуазії проти феодалізму на цей час залишається в минулому, і вже не між старим (нерозумним) і новим (розумним), а всередині нового суспільства виявляються суперечності. Внаслідок цього в інтелектуальному середовищі Європи нарастають сумніви щодо можливостей остаточного впорядкування світу в суворій відповідності з принципами розуму. Розвінчання культу розуму завершується в кінці XIX століття революцією в природознавстві, коли ряд важливих наукових відкриттів класичний раціоналізм не зміг пояснити. Тож набирає сили критика раціоналізму, просвітництва і прогресу.

Втім критика щойно зазначених інтелектуальних і соціальних цінностей має місце вже в XVIII столітті. Досить згадати Ж.-Ж. Руссо у Франції, Е. Берка в Англії, Й. Гердера в Німеччині. З огляду на неухильне прискорення темпів раціоналізації, сцієнтизації й технізації, ця критика радикалізується. Ґрунтовні критичні концепції К. Маркса і Ф. Ніцше виходять за межі Німеччини та XIX століття і виливаються в далекосяжні духовно-культурні й світоглядні наслідки. Маркс критикує насамперед пануючу буржуазну ідеологію та економіку; Ніцше – істинність і мораль. Маркс виходить із раціонально-прагматистських та класово-революційних позицій; Ніцше – з ірраціонально-волюнтаристських та нігілістичних. І у першого, і у другого критика стає *тоталітарною й перманентною*.

У Франкфуртській школі нігілістичні вподобання досить помітні. Та все ж вона продовжила й розвинула *марксистську* тотально-перманентну критику. При цьому, відштовхуючись від методології Маркса, вона вийшла за її межі. Показові у зв'язку з цим найвідоміші праці Маркса "Капітал. До критики політичної економії" і Хоркхаймера "Традиційна і критична теорія". Маркс критикує не лише капіталізм як антигуманний суспільний лад, а й політичну економію як "хибну свідомість", "ідеологію" чи "теорію" капіталізму. Буржуазній політичній економії як хибній теорії він протиставляє свою "пролетарську" політичну економію як теорію істинну. Натомість для Хоркхаймера хибною ("традиційною") є теорія, котра з загальних принципів виводить припущення й співставляє останні з фактами. Таким чином, розроблена Марксом політична економія з її претензіями на відкриття істинних, але не відомих раніше законів, підпадає під "традиційність", тобто хибність у хоркхаймерівському тлумаченні [3:75]. Своє завдання Хоркхаймер вбачає у розвінчанні будь-якої традиційної теорії, незважаючи на можливість її наукоподібності.

Започаткована франкфуртцями критика класичної науки знайшла своє продовження в постмодернізмі. Починаючи з 70-х років XX століття, постмодерністи, спростовуючи звичний (традиційний) для науки самодостатній епістемологізм, як і франкфуртці, акцентують увагу на соціокультурному статусі наукового знання. Постмодерністи розглядають класичну науку системою цінностей і критикують її як систему відчутно застарілих і сумнівних цінностей.

1. См: Баталов Э.Я. Философия бунта. Критика идеологии левого радикализма. – М.: Политиздат, 1973; Давыдов Ю.Н. Критика социально-философских воззрений Франкфуртской школы. – М.: Наука, 1977; Ермоленко А.Н. Этика ответственности и социальное бытие человека (современная немецкая практическая философия). – К.: Наукова думка, 1994; Критика современной буржуазной теоретической социологии. – М.: Наука, 1977; Круглов С.М. Критика философии дрібнобуржуазного анархизма Герберта Маркузе. – К.: Наукова думка, 1975; Новейшие течения и проблемы философии в ФРГ. – М.: Наука, 1978; Самардак М.М., Троянчук С.Й. "Одномірна людина" Герберта Маркузе в контексті соціальної філософії Франкфуртської школи//Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2000. – №5; Современная буржуазная философия. – М.: Высшая школа, 1978; Социальная философия Франкфуртской школы. Критические очерки. – М.: Мысль; Прага: Свобода, 1975; Социальная философия Франкфуртской школы. – М.: Прогресс, 1978; Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. – М.: Наука, 1992.
2. Критика современных немарксистских концепций философии науки. – М.: Наука, 1987.
3. Канке В.А. Основные философские направления и концепции науки. Итоги XX столетия – М.: Логос, 2000.

4. Хоркхаймер М., Адорно Т. Диалектика просвещения. – М.-СПб.: Медиум; Ювента, 1997.
5. Marcuse H. One-Dimensional Man. Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society. – Boston: Boston Univ. Press, 1964.
6. Поппер К. Логика социальных наук // Вопросы философии. – 1992. – №10.
7. Адорно Т.В. К логике социальных наук // Вопросы философии. – 1992. – №10.

Матеріал надійшов до редакції 15.09.03 р.

Самардак Н.Н. "Критическая теория" науки Франкфуртской школы (к 80-летию Франкфуртского института социальных исследований).

Предметом статьи является критическое осмысление современной науки лидерами Франкфуртской школы М. Хоркхаймером, Т. Адорно и Г. Маркузе, их программа преобразования "традиционной теории" в "критическую теорию". Определяется место "критической теории" франкфуртцев в истории западноевропейской критичности. Ключевые понятия: наука, традиционная теория, критическая теория, тотальная рациональность, одномерный человек.

Samardak N.N. "The critical theory" of the Frankfurt school's science (to the 80th anniversary of Frankfurt University of social investigations).

The article deals with the critical judgment of the leader of Frankfurt school M. Horkhajmerom, T. Adorno and G. Markuze, their program of reconstruction of "the traditional theory" to "the critical theory" in the modern science. It also defines the place of "the critical theory" of the Frankfurt men in the history of West-european critics. The key notions are: science, traditional theory, critical theory, total rationalization, one-sided man.